

Visie en agenda ruimtelijke ordening

Raamwerk voor bestuurders
en volksvertegenwoordigers

D66

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
1. Inleiding	3
2. Ruimtelijk ordening: ruimtelijke vraagstukken in Nederland.....	4
3. Sociaal-liberale kernwaarden.....	6
4. Een sterke en duurzame economie.....	8
5. Wonen, werken en voorzieningen in een goede leefomgeving.....	11
6. Bio-diverse natuur en landschap	16
7. Duurzame landbouw	19
8. Uitvoeringskracht ruimtelijke ordening	22

1. Inleiding

In de ruimtelijke ordening van Nederland doen zich talloze nieuwe ontwikkelingen voor die om een integraal ruimtelijk beleid vragen. Zoals ontwikkelingen en inzichten rondom stikstof, klimaatadaptatie, waterkwaliteit, landbouw, energietransitie, woningbouw en nieuwe ruimteclaims zoals van defensie. Ook zal onze bevolkingssamenstelling veranderen. In 2040 is meer dan een kwart van de bevolking 65 jaar of ouder. Vergrijzing brengt andere wensen met zich mee, op het gebied van ruimte, wonen, zorg, welzijn, gebouwen. Technologie kan een rol spelen bij verduurzaming, waarmee we ook de landbouw anders kunnen inrichten. Ook de economie zal veranderen. Hoeveel zware industrie zullen we in 2040 hebben ten opzichte van hightech? Dat heeft dan weer gevolgen voor het gebruik van de ruimte en je zult hier dus ook keuzen in moeten maken.

De strijd om de ruimte zullen we hier niet vertalen in een kaartbeeld van toekomstig Nederland. We zullen wel ingaan op de wijze waarop de drie grootste grondgebruikers zich zouden moeten ontwikkelen. Deze drie zijn in afnemende volgorde: landbouw, bos & natuurlijk terrein en tenslotte wonen & voorzieningen. Het gaat daarbij met name om de ruimteclaim en niet om de programmering.

Met deze sociaalliberale visie op de ruimtelijke ordening willen wij bijdragen aan een nieuw verkiezingsprogramma van D66 voor de komende Tweede Kamer verkiezingen op 29 oktober 2025. Daarnaast willen we handvatten bieden aan bestuurders en volksvertegenwoordigers van D66 die te maken hebben met dilemma's en politieke keuzen over ruimtelijke ordening.

Deze agenda is opgebouwd rondom vier hoofdthema's die voor de inrichting van Nederland van belang zijn. Deze vier worden kort beschreven in hoofdstuk 2: Ruimtelijke vraagstukken in Nederland.

Voordat we inhoudelijk verder ingaan op deze thema's worden in hoofdstuk 3 kort de sociaalliberale kernwaarden toegelicht waarmee wij naar de ruimtelijke ordening kijken.

Vervolgens komen de thema's in de hoofdstukken 4 tot en met 7 aan de orde, met achtereenvolgens: duurzame economie; wonen en leefomgeving; bio-diverse natuur & landschap en tenslotte duurzame landbouw. Hoofdstuk 8 sluit tenslotte af met een aantal handvatten om keuzen te kunnen maken bij de vele ruimteclaims waar we momenteel voor staan.

2. Ruimtelijk ordening: ruimtelijke vraagstukken in Nederland

Ruimtelijke ordening gaat over de inrichting van de beschikbare leefruimte voor ons allen, voor mens, flora en fauna. Hoofdlijnen en kaders daartoe worden bepaald op Rijk-, provinciaal, gemeentelijk en respectievelijk waterschap niveau in omgevingsvisies (zoals de nationale nota Ruimte). Deze omgevingsvisies worden in opzet en realisatie in samenhang en samenloop gebracht.

Ambities

D66 wil dat wij samen ruimtelijke vraagstukken agenderen en oplossen om een *robuust* en *mooi* Nederland te bereiken.

robuust is:

- zelfredzaam en duurzaam, voor nu en later.
- actief inspeland op een sterk veranderende wereld.
- groeiend op de kansen vanuit gebiedseigen kenmerken.
- gebiedsgericht werken aan eerlijk verdeelde brede welvaart.
- rekening houden met bodem en water.
- klimaatbestendig en klimaatneutraal.

mooi is:

- versterken van huidige gebied specifieke ruimtelijke kwaliteit van stad en landschap (inclusief historisch erfgoed).

- daar waar ruimtelijke kwaliteiten in brede zin onder druk staan, kunnen transformaties en herstructurering bijdragen aan nieuwe ruimtelijke kwaliteiten.

Hoofdthema's

D66 hanteert hierbij vier hoofdthema's om haar ambities in de ruimtelijke ordening vorm te geven:

1. een sterke en duurzame economie; welk soort economie willen wij zijn, en welke industrie en bedrijvigheid willen we daarvoor hebben?
2. wonen, werken en voorzieningen in een goede leefomgeving.
3. bio-diverse natuur en landschap.
4. duurzame landbouw.

Deze vier thema's vormen de samenvatting van de ruimtelijke vraagstukken waar ruimtelijke ordening voor D66 over gaat. Uiteraard zijn er ook andere ruimteclaims, zoals infrastructuur (spoor, wegen, water), luchtvaart en energie. Deze ruimtegebruikers zijn echter geen doel op zich, maar zijn tot op zekere hoogte wel noodzakelijk voor de realisatie van de hoofdthema's en moeten daarom ook binnen onze schaarse ruimte worden ingepast. Heel recent kunnen we ook defensie toevoegen als een activiteit die een eigen ruimtevraag heeft en die in een goede relatie moet staan tot de andere ruimtevragers.

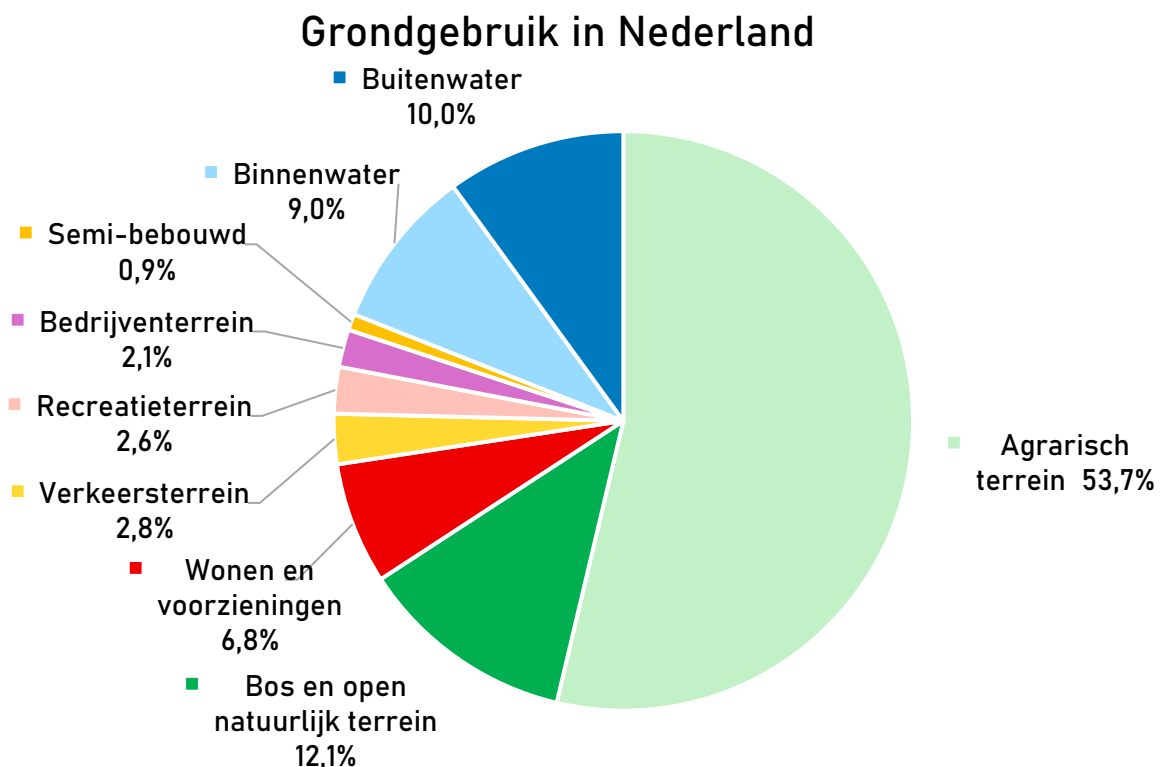
Elk van deze claims op de schaarse ruimte gaat ten koste van een ander doel en van de beschikbare ruimte die overblijft. De druk op de ruimte is de uitkomst van keuzen die je eerder hebt gemaakt. Om nieuwe ruimteclaims in te passen moet je dus ook kijken naar eerdere keuzen. Zo is bijvoorbeeld de chemische industrie in Nederland relatief omvangrijk omdat we goedkoop gas hadden. Nu dat er niet meer is, moet je je afvragen of er nog wel toekomst is voor deze industrie in Nederland. Ook over de landbouw kan je je afvragen of wij zoveel grond willen gebruiken om niet alleen in Nederlandse voedselbehoefte te voorzien, maar ook substantieel voor de export willen produceren.

Niet langer kunnen we alle huidige functies handhaven als we ook nieuwe functies willen inpassen. Ook belangrijk hierbij is dat het huidige grondgebruik veel nadelige

gevolgen hebben die steeds zichtbaarder worden: milieuvervuiling, klimaatverandering, verdroging en watergebrek, verlies aan biodiversiteit en verrommeling van het landschap.

Bij inrichtingsvraagstukken gaat het om meer ruimte voor huidige en nieuwe functies, maar soms ook om het huidige gebruik van de ruimte aan te passen. In de toekomst hebben we veel meer ruimte nodig voor bijvoorbeeld verduurzaming, circulaire economie en zullen we ook meer moeten aansluiten bij de verandering van de kwalitatieve woningvraag door een andere samenstelling van de bevolking. Daarnaast zijn er veel mogelijkheden voor combinaties van ruimtegebruik.

Om de verschillende ruimteclaims te kunnen afwegen ten opzichte van het huidige grondgebruik geven we eerst een beeld van het huidige grondgebruik.

3. Sociaal-liberale kernwaarden

D66 wil mensen de ruimte geven en laten benutten om hun leven in te richten hoe zij dat zelf willen, zolang dat anderen niet schaadt. Wat zijn nu onze kernwaarden? We gebruiken de D66-richtingwijzers als basis:

- **Vertrouw op de eigen kracht van mensen.**
- **Beloon prestatie en deel de welvaart.**
- **Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving.**
- **Denk en handel internationaal.**
- **Koester de grondrechten en gedeelde waarden.**

Deze richtingwijzers geven in algemene zin richting aan ons sociaalliberalisme en liggen dus ook ten grondslag aan onze RO-visie. Een uitwerking in het licht van ruimtelijke ordening brengt ons op drie belangrijke politieke waarden, vrijheid, gelijkheid en democratie (Bron: Ruimte voor rechtvaardigheid, een sociaal liberale visie op ruimtelijke ordening, VMS 2022)

- **Vrijheid: een redelijke mate van keuzevrijheid, vaardigheden, kansen en middelen beschikbaar stellen, waar iemand ook woont binnen Nederland.**
- **Gelijke kansen: het enkele feit waar iemand ook woont in Nederland zou geen rechtvaardiging mogen zijn van ongelijkheid.**
- **Democratie: vraagt van overheden om alle inwoners in het vroegste stadium te betrekken bij de ruimtelijke vraagstukken die zich**

aandienen, op zodanige wijze dat mensen van alle achtergronden en opleidingsniveaus zich aangesproken en aangemoedigd voelen om te participeren.

De keuzes achter de ruimtelijke ordening van Nederland hebben gevolgen voor de verdeling van vrijheid, kansen, welvaart en zeggenschap. Dat is een logische conclusie, gezien de fundamentele invloed van ruimtelijke aspecten op het leven van mensen. Of in een regio voldoende woningen beschikbaar zijn en hoe economische activiteiten zijn verdeeld over het land zijn vraagstukken die – hoe dan ook – invloed hebben op de manier waarop mensen zich verhouden tot politieke thema's als vrijheid, gelijkheid en democratie.

Dit betekent dat neutrale keuzes in ruimtelijke ordening niet bestaan. Of we nu willen of niet: de keuzes die overheden maken, zijn politieke keuzes. Van uit dit perspectief bezien, vallen over de afgelopen twintig jaar twee belangrijke politieke trends op in het ruimtelijk ordeningsbeleid. Er is een afname te zien van landelijke regie, en de focus op economische groei in kansrijke regio's is gebruikt als algemeen welvaartscriterium.

Dit beleid vertaalde zich in investeringen in voornamelijk steden in het westen van het land, en verminderde aandacht voor de economische ontwikkeling in meer perifeer gelegen steden. Dit heeft geleid tot scheidslijnen tussen de verschillende steden en regio's en hun inwoners. Zorgwekkend

daarbij is dat onderzoek (zoals de KansenKaart) laat zien dat de plek waar iemands wieg staat, nog te vaak bepalend is voor het schooladvies, opleidingsniveau en inkomen op latere leeftijd, oftewel de kansen in het leven. Geografische verschillen zorgen dus niet alleen voor ongelijkheid tussen huidige of voorgaande, maar ook tussen toekomstige generaties.

Verschillen tussen regio's zijn niet per definitie problematisch, integendeel. Verschillen hangen ook samen met locatie en kenmerken van de betreffende regio's. Waar in sommige regio's meer mogelijkheden zijn voor werk en cultuur, overheerst in andere regio's de ruimte voor

rust en natuur. Maar wanneer in bepaalde delen van het land de toegang tot werk, zorg, onderwijs, vervoer en andere voorzieningen structureel daalt, en daarmee de kansen en mogelijkheden voor inwoners afnemen tot onder het vastgestelde basisniveau, heeft dat sociale en politieke gevolgen. De achterblijvende aandacht voor regio's zonder duidelijke economische groeikansen, en de regionale kansenongelijkheid die hierdoor kan ontstaan, kan bij de inwoners het gevoel veroorzaken 'er niet toe te doen'. Dit is schadelijk voor het vertrouwen in de overheid en uiteindelijk voor de democratie.

4. Een sterke en duurzame economie

De ruimtelijke inrichting van Nederland wordt sterk beïnvloed door keuzes op sociaaleconomisch terrein. Daarbij gaat het niet alleen om economische groei, maar om het bredere concept van brede welvaart: het welzijn van mensen in de breedste zin van het woord. Brede welvaart omvat naast materiële rijkdom ook gezondheid, onderwijs, milieu, leefomgeving, sociale cohesie, veiligheid en persoonlijke ontwikkeling. De centrale vraag is dan ook: hoe creëren we de grootste brede welvaart in Nederland?

Bestaanszekerheid en inkomen zijn hierbij cruciaal, maar niet gelijk verdeeld over het land. Dit hangt samen met regionale verschillen in economische dynamiek. Daarnaast vergt strategische autonomie ook een brede economie met kansen voor zowel de financiële en dienstensector als voor de maakindustrie. Niet elke regio is hiervoor in gelijke mate geschikt. We moeten daarom bepalen voor welke regio welk type werkgelegenheid we nastreven: hoogwaardige werkgelegenheid met veel toegevoegde waarde, of juist banen in sectoren met lagere toegevoegde waarde. Deze keuzes bepalen mede hoe regio's zich ontwikkelen.

Het groeipotentieel van Nederland wordt gehinderd door een aantal structurele knelpunten die moeten worden aangepakt. De belangrijkste zijn de woningmarkt, het stikstofprobleem, de krappe arbeidsmarkt en de capaciteit van het stroomnet. Het oplossen hiervan is een belangrijke

voorwaarden bij de inrichting van de spaarzame ruimte in ons land.

Brede welvaart in alle regio's

Om brede welvaart in heel Nederland te realiseren, moeten we gericht investeren in alle regio's, niet alleen in de Randstad. Regio's buiten de Randstad verdienen evenveel aandacht als het gaat om werkgelegenheid, woningbouw en economische ontwikkeling.

- Investeren in regio's buiten de Randstad, met nadruk op woningbouw en werkgelegenheid (zoals cluster 6-bedrijven met essentiële productie).
- Het koppelen van woningbouw aan uitbreiding van werkgelegenheid in elke regio.
- Het koppelen van economische ontwikkeling met transitie-opgaven (impacteconomie, circulaire economie, duurzame landbouw, cybersecurity en defensie).
- Een evenwichtige ontwikkeling binnen de Randstad, zodat de Zuidvleugel niet structureel achterblijft bij de Noordvleugel.

Kwalitatieve werkgelegenheid en onderwijs

De krappe arbeidsmarkt manifesteert zich onder meer in de bouw en de energietransitie. Dit vereist vooral mensen met technische vaardigheden. Onderwijssteden met technische opleidingen zijn broedplaatsen voor

innovatie. Door deze steden aantrekkelijker te maken voor bedrijven en studenten, ontstaan er economische hubs waar wonen, leren, werken en cultuur samenkomen.

- Het verbeteren van het vestigingsklimaat in onderwijssteden met technische opleidingen.
- Investeren in faciliteiten zoals studentenhuysvesting, culturele voorzieningen en bedrijvigheid rondom onderwijsinstellingen.
- Het stimuleren van onderzoek, productontwikkeling en kennisoverdracht.

Grip op arbeidsmigratie

In sectoren als de vleesindustrie, landbouw en distributie werken veel arbeidsmigranten onder vaak matige leefomstandigheden. Zij dragen veelal ook beperkt bij aan de duurzame groei van de economie in het land doordat het sectoren zijn met lage productiviteit. Deze situatie vergroot de druk op woonruimte en integratie.

- Het niet langer automatisch faciliteren van laagwaardige werkgelegenheid die veel arbeidsmigranten aantrekt.
- Verdere automatisering waardoor minder arbeidskrachten nodig zijn.
- Aanpassingen in sociale en fiscale wetgeving om de instroom in deze sectoren te beperken.
- Zorgen dat bedrijven en gemeenten verantwoordelijkheid nemen voor de maatschappelijke gevolgen,

waaronder een goede huisvesting van arbeidsmigranten.

Circulaire en duurzame economie

De circulaire economie is meer dan hergebruik: het vraagt om fysieke ruimte voor hubs waar inzameling, sortering, reparatie en productie plaatsvinden. Zulke hubs vragen om strategisch geplande locaties aan de rand van steden. We stellen daarbij uiteraard wel eisen aan de inpasbaarheid van deze nieuwe terreinen.

- De ontwikkeling van circulaire bedrijventerreinen met duurzame productie en energievoorziening.
- Het serieus herontwikkelen van bestaande terreinen met intensiever gebruik en zonder onnodige milieucirkels ten koste van woningen.
- Het inzetten van haven- en industrieclusters (Rotterdamse haven) voor klimaat- en energietransitie.
- Mandaat voor het Rijk voor het intrekken van milieuruimte in Omgevingsplannen, die bedrijven niet benutten via heldere nationale kaders.
- Realisatie van CO₂-reductie en vermindering van grondstoffengebruik.
- Investeren in energietransitie (o.a. waterstof in Europese samenwerking, kernenergie, zero-emissiezones).

Stikstof

De aanpak van de stikstofproblematiek is essentieel om Nederland van het slot te krijgen. Momenteel stagneren talloze projecten rondom woningbouw, infrastructuur en de beschikbaarheid van energie. De keuzen die gemaakt moeten worden om de stikstofproblematiek te verminderen hebben zeker gevolgen voor de inrichting van de ruimte. Wij gaan ervan uit dat een beperking van de intensieve veehouderij de knelpunten rondom stikstof het meest doen verminderen en ook ruimte creëert voor andere dan agrarische functies.

Regie, regelgeving en financiering

Te lang zijn middelen blijven hangen in bureaucratische processen en versnipperde regelgeving. Het is tijd voor daadkracht, vertrouwen en samenwerking tussen overheden.

- **Versterkte regie door het Rijk op mobiliteit, circulariteit, energie en defensie, altijd in overleg met regio's en gemeenten.**
- **Gebruik van bestaande wetgeving vóór nieuwe regelgeving.**

Doorzettingsmacht en uitvoeringskracht voor transitie

Om de transitie op gang te krijgen, is daadkracht nodig. Denk aan projectregie, nieuwe wetgeving en directe Rijksinvesteringen.

- **Spoedwetgeving voor energie- en mobiliteitstransities.**
- **Het vergroten van (Rijks)coördinatie naar meer projecten zoals laadhubs en OV-knooppunten.**
- **Rijksprojecten zoals EnergieRijk Den Haag en een Deltaplan energie-transitie.**
- **Slimme subsidies en inzet van Invest NL voor marktfinanciering.**

Gebiedsgerichte uitvoering

Ruimtelijke ordening kan niet los gezien worden van een integrale regionale- en gebiedsontwikkeling. Dat vereist een ander financieringsmodel en meer slagkracht op lokaal niveau.

- **Integrale gebiedsgerichte financiering in plaats van sectorale subsidies.**
- **Decentrale middelen voor provincies en gemeenten.**
- **Eenvoudigere regelingen met kennisdeling via Citydeals en dataprogramma's.**

5. Wonen, werken en voorzieningen in een goede leefomgeving

Een toekomstbestendig Nederland vraagt om een goede leefomgeving voor iedereen – met ruimte om te wonen, te werken, etc. De kwaliteit van de leefomgeving is bepalend voor brede welvaart. Het gaat om aantrekkelijke, veilige en gezonde wijken, met voorzieningen dichtbij, groene openbare ruimte, kansengelijkheid en verbonden gemeenschappen. Het ruimtelijk beleid moet leefkwaliteit bevorderen én bijdragen aan het oplossen van de structurele woningnood. Wat we nu bouwen, bepaalt het Nederland van de komende decennia – dat vraagt visie, lef én een samenhangende uitvoering. We houden daarbij vast aan kwaliteit en duurzaamheid.

Conditie bij verstedelijking

Een brede benadering van verstedelijking betekent dat woningbouw vanaf de planvorming moet worden gekoppeld aan bereikbaarheid, voorzieningen en werkgelegenheid. De concentratie van woon- en werkgebieden, evenals onderwijsvoorzieningen, rond knooppunten van openbaar vervoer draagt bij aan brede welvaart.

Tegelijkertijd moet verrommeling van het landschap worden voorkomen en moet gebouwd worden met oog voor landschap en natuurlijke waarden. Plekken waar beperkingen zijn vanuit het water- en bodemsysteem, zoals uiterwaarden, beekdalen, kwelgebieden, etc. dienen voor verdere verstedelijking vermeden te worden.

De zeespiegelstijging vergt extra bescherming van onze kusten. In onze delta vergt dit inventieve oplossingen die gevolgen zullen hebben voor het landschap en het gebruik van de gronden. Ook elders in het land - zoals bij de grote rivieren - vergen extreme weersomstandigheden meer ruimte voor waterberging en waterafvoer. In de categorie wateroverlast vergen extreme buien ook ruimte voor piekberging.

Om de woningnood daadwerkelijk aan te pakken, is een mix nodig van inbreiding en nieuwe grootschalige locaties. Inbreiding is het meest ruimte efficiënt, maar biedt onvoldoende ruimte voor de opgave en is ook niet altijd snel te realiseren. De druk op woningproductie vereist volume én kwaliteit en daarom kiezen we ook voor het ontwikkelen van nieuwe duurzame woonplaatsen, met name nabij stations en/of bestaande steden en kernen, zodat er relatief minder geïnvesteerd hoeft te worden in infrastructuur en voorzieningen.

Nieuwe woongebieden buiten de bestaande steden en dorpen zullen vooral op agrarische gronden moeten worden aangelegd. Dit is ook logisch als je het ziet in het perspectief van het huidige grondgebruik met 54% van alle grond voor agrarische gebruik en slechts 7% voor wonen en voorzieningen. Als de huidige 8,2 miljoen woningen met 1,0 miljoen woningen worden uitgebreid, vergt dit slechts een fractie van het huidige landbouwareaal.

Bestaande stad

- Verdicht binnen steden, met behoud van voldoende groen en ontmoetingsruimte.
- Bouw in de hoogte, en op en aan bestaande gebouwen (veel strokenbouw is geschikt om met een laag op te toppen en aan te bouwen op de kopse kanten).
- Transformeer verouderde woonwijken met woningen in lage dichtheid en lage energie labels naar een duurzame wijk met meer woningen en een grotere differentiatie aan woningen en doelgroepen.
- In het geval dat besloten wordt tot sloop/nieuwbouw, dient tenminste een verdubbeling van het aantal woningen te komen.
- Intensiveer ruimtegebruik op bedrijventerreinen door hoger te bouwen.
- Waarborg maatschappelijk draagvlak en participatie.

Nieuwe woongebieden

- Sluit nieuwe grootschalige woongebieden aan op (bestaande en nieuwe) knooppunten van openbaar vervoer en op de huidige hoofdwegenstructuur.
- Investeer bij nieuwe wijken direct in voorzieningen zoals openbaar vervoer, onderwijs, gezondheidszorg, cultuur en groen.
- Zorg voor werkgelegenheid in de nieuwe woongebieden.
- Geef karakter en identiteit aan nieuwe woongebieden.

- Waarborg maatschappelijk draagvlak en participatie.

Ruimtelijke spreiding en fasering

Niet praten maar bouwen, op de juiste plekken. D66 stuurt op voortzetting en afronding van bestaande plannen, met aanvullende grootschalige woningbouwlocaties in noord, oost en zuid. Deze locaties worden strategisch ontwikkeld langs bestaande OV-verbindingen, en langs de toekomstige Lelylijn. Nieuwe woongebieden moeten aantrekkelijk zijn voor brede doelgroepen en bijdragen aan spreiding van kansen en voorzieningen. Het Rijk investeert direct in (OV) infrastructuur, groen en voorzieningen om hiermee nieuwe woningbouwlocaties van de grond te krijgen, en voorkomt dat kwetsbare gebieden worden volgebouwd.

Gelet op de huidige woningnood zal op de korte termijn vooral daar moeten worden gebouwd waar de nood het hoogst is. Daarmee ligt de focus op en nabij de grote steden in de Randstad. Op de middellange en langere termijn moet de woningbouw nadrukkelijk meer plaatsvinden in het noorden, oosten en zuiden van Nederland. Deze strategie biedt ruimte, draagt bij aan klimaatbestendige bouw en verdeelt welvaart evenwichtiger over Nederland.

Een goede planning en tijdige aanleg van infrastructuur zijn daarbij cruciaal. Deze bewuste verschuiving ontlast het westen, zorgt voor klimaatbestendige bouw op hogere gronden en spreidt de brede welvaart over het hele land. Door deze ontwikkelingen met meer nadruk op de middellange en langere termijn te plannen, kan deze tussentijd worden benut voor

planontwikkeling en de aanleg van infrastructuur.

In combinatie met economische ontwikkeling en nieuwe werkgelegenheid zet D66 in op:

- Snelle realisatie van bestaande plannen.
- Korte termijn: bouwen waar de nood het hoogst is, met name in de Randstad.
- Middellange en lange termijn: focus op het noorden, oosten en zuiden voor nieuwe stedelijke ontwikkeling.
- Strategische ontwikkeling van nieuwe woongebieden langs OV-lijnen.
- Lelylijn als drager van nieuwe woongebieden en als upgrade van de ontsluiting van het noorden van Nederland.
- Voorinvesteringen in infrastructuur en planontwikkeling om nieuwe woongebieden mogelijk te maken.
- Voorafgaande investeringen in groen en maatschappelijke voorzieningen.

Gedifferentieerde steden, dorpen en wijken

In steden en dorpen moeten gemengde wijken met voldoende sociale huur, middenhuur en betaalbare koopwoningen ontstaan. De woningvoorraad moet aansluiten op de veranderende behoeften.

We zetten vanuit D66 in op:

- Minimaal 30% sociaal in nieuwbouw per gemeente (niet per project).
- Maximaal 50% sociaal per wijk.

- Meer woningen in het middensegment en betaalbare koopwoningen.
- Divers woningaanbod: minder een-gezinswoningen, meer appartementen voor starters en ouderen.
- Studenten- en jongerenhuisvesting met gedeelde voorzieningen.
- Programma's voor goede huisvesting van arbeidsmigranten met aandacht voor leefkwaliteit.
- Optoppen en inbreiding met zorgwoningen voor ouderen en voor de doorstroming.

Gezonde leefomgeving

Een goede leefomgeving vergt aandacht voor groen, gezondheid en sociale cohesie. Via gebiedsgerichte financiering en gebruik van AI en open data worden vergroening, klimaatadaptatie en leefkwaliteit integraal meegenomen in de gebiedsontwikkeling, zonder onevenredige kosten.

Aanvullende aandacht is nodig voor het aardkundig fundament. Aanbod en vraag naar water raakt steeds vaker uit balans. De watervraag zal alleen maar groter worden onder meer voor doorspoeling van watersystemen tegen verzilting, voor beregening van landbouwgebieden, en voor drinkwater en natuur. Vernatting van laagveen om bodemdaling en CO₂-uitstoot te verminderen wordt belangrijker. De bodem helpt bovendien bij het opvangen van extreme regenval, hittestress en droogte.

We zetten vanuit D66 in op:

- Inzet van AI en open data voor inzicht in groen, gezondheid en veiligheid.
- Gebiedsgerichte investeringen in vergroening, hittestress en klimaatadaptatie.
- Wonen, maar ook maatschappelijke voorzieningen, groen en openbare ruimte.

Uitvoering en regelgeving

Versnelling vraagt om meer regie van de overheid en het stroomlijnen van procedures. Regels worden geharmoniseerd en gestandaardiseerd, waarbij AI wordt ingezet voor versnelling van vergunningstrajecten. Gemeenten krijgen instrumenten voor actieve grondpolitiek, en planbatenheffing wordt ingevoerd bij particulier eigendom.

Inpraak is een democratisch recht en altijd een belangrijk punt voor D66, maar het huidige systeem laat duidelijk zien dat het de voortgang verstoort van urgente projecten voor onder meer woningbouw en energietransitie. Participatie moet meer worden begrensd en gestroomlijnd met vaste termijnen, en bezwaarprocedures kunnen vaker worden beperkt tot één instantie. De opschortende werking van verleende vergunningen moet worden beperkt.

We zetten vanuit D66 in op:

- Participatie vindt plaats vóór besluitvorming, met versterkt belang voor woningzoekenden.
- Beperk bezwaarprocedures tot één instantie, leg bezwaargronden vast, en verkort termijnen. Geef

gemeenten meer ruimte om in crisissituaties versneld besluiten te nemen.

- Versimpeling en standaardisatie van procedures en vergunningen.
- Schrappen van overbodige of zelf hinderlijke regels, zoals regels die het moeilijk maken om geen parkeerplaatsen te eisen in stationsomgevingen.
- Stroomlijning van procedures voor de ontwikkeling van locaties en gebouwen door meer parallel te plannen en als overheid garant te staan voor daardoor mogelijk te grote risico's voor marktpartijen.
- Voer een actieve grondpolitiek met voorkeursrecht, actieve grondverwerving en snellere onteigeningsprocedures.
- Voer een planbatenheffing in.
- Verschaf woningcorporaties voldoende financiële ruimte om hun taakstelling van nieuwbouw en verduurzaming te kunnen realiseren.
- Geef lange termijn investeringszekerheid aan marktpartijen, gekoppeld aan afspraken over bekostiging van OV en voorzieningen.
- Inzet van AI-gebiedsvergunningen voor grootschalige optop- of netwerkinvesteringen.

Gebiedsgericht werken en rijksregie

Gebiedsgericht werken samen met regionale overheden is het uitgangspunt. Geen beleidsopstapeling of verkokering, maar

integrale programmering en financiering. D66 stelt een Minister van Stedelijke Ontwikkeling aan, en daarnaast een onafhankelijke 'Bouwbaas'. Deze heeft de taak woningbouw vlot te trekken met doorzettingsmacht en resultaatgerichtheid. Budgetten worden decentraal beschikbaar gesteld via directe toewijzing aan gemeenten als subsidies voor gebiedsontwikkeling. Ook wordt het MIRT minder bureaucratisch en komt er een Financieringsfonds voor beginfasen.

We zetten vanuit D66 in op:

- Een Minister van Stedelijke Ontwikkeling die integraal stuurt op verstedelijking, infrastructuur en inclusieve groei.
- Een onafhankelijke Bouwcommissaris die zich richt op de financiering van de huidige en nieuwe plannen voor woongebieden.

Deze door het kabinet benoemde functionaris hangt niet hiërarchisch onder een vakminister en is goed bekend met de rijksbegrotingssystematiek. De bouwcommissaris heeft uitvoerings- en doorzettingsmacht om de financiële afspraken tussen de diverse overheden te kunnen regelen, en mengt zich nadrukkelijk niet in de planvorming van woongebieden.

- Decentrale financiering via gemeentefonds en gebiedssubsidies in plaats in plaats van een rondpompcircus van Rijksregelingen.
- Minder bureaucratie binnen het MIRT met grote onzekerheden, maar directe koppeling met woningbouw en infrastructuur.

6. Bio-diverse natuur en landschap

Nederland kampt met een nijpende natuurgedachte: sinds 1990 is de helft van de wilde dieren verdwenen uit onze natuurgebieden en het boerenland. De kwaliteit van ecosystemen holt achteruit door versnippering, verdroging en vooral een teveel aan stikstof uit met name de intensieve landbouw. We weten al heel lang dat ons huidige voedselsysteem niet houdbaar is: niet voor de boer, niet voor de samenleving, niet voor de planeet én niet vanwege de enorme ruimtevraag.

We moeten veel scherpere keuzes durven maken: we kunnen niet langer alle huidige functies overal handhaven zonder de natuur blijvend te schaden. Nieuwe ruimteclaims die nodig zijn, of het nu gaat om woningen, wegen of energie, kunnen alleen worden ingepast als we bereid zijn de ongezonde of verouderde vormen van landgebruik terug te dringen. Het verlies aan biodiversiteit, milieuvervuiling, klimaatverandering en verrommeling van het landschap dwingen ons tot politieke moed. D66 wil stoppen met ruimtegebruik dat onze leefomgeving blijvend onder druk zet, zoals de bio-industrie en verouderde industrieterreinen, zodat we gericht plek kunnen maken voor natuur, water en een gezonde toekomst.

Natuur en landschap centraal

D66 zet daarbij natuur en landschap weer centraal. We koesteren onze groene ruimte en herstellen wat verloren is gegaan. Een biodiverse natuur is geen vrijblijvende wens, maar een essentiële investering in onze toekomst en vrijheid. Voor volgende generaties laten we een groener Nederland

na, waar planten en dieren de ruimte krijgen en mensen kunnen genieten van een mooi, klimaatbestendig landschap. Daarbij staat vast dat een sterke, biodiverse natuur ons land mooier én veerkrachtiger maakt. Zo filteren gezonde ecosystemen water en lucht, slaan ze CO₂ op en bieden ze bescherming tegen weersextremen. Nederland kan niet zonder.

We zetten vanuit D66 daarom in op:

- **Het principe “bodem en water sturend”:** de inrichting van Nederland moet ten eerste rekening houden met de draagkracht van ons bodem- en watersysteem.
- **Klimaatadaptatie en natuurherstel** gaan hand in hand. We beschermen onze kust met innovatieve oplossingen tegen zeespiegelstijging, die ook de natuur versterken. Rivieren geven we meer ruimte voor waterberging, wat tegelijk nieuwe moeras- en oevers natuur oplevert.
- **Op verdrogende zandgronden** herstellen we heide en bos. Hoogveenmoerassen worden vernat om bodemdaling en CO₂-uitstoot te stoppen. Zo slaan we meerdere vliegen in één klap: veiligheid, klimaat en biodiversiteit.
- **Realisatie van een samenhangend natuurnetwerk.** D66 wil dat Nederland in 2030 ten minste 50.000 hectare nieuwe natuur realiseert en in 2040 totaal 160.000 hectare.

- **Verbinding van nieuwe natuur aan bestaande reservaten om versnippering tegen te gaan.** Ecologische corridors, bijvoorbeeld via omvorming van landbouwgrond langs beekdalen tot bloemrijke graslanden, geven dieren de ruimte zich te verspreiden.
- **Actieve bescherming van bedreigde soorten, zoals weidevogels, insecten en amfibieën.** Waar nodig stellen we tijdelijk rustgebieden in om herstel mogelijk te maken.
- **Natuurinclusiviteit buiten beschermde gebieden.** Ook in het landelijk gebied en de stad stimuleren we biodiversiteit, bijvoorbeeld via groene daken, parken, houtwallen en kruidenrijke randen. Zo brengen we natuur terug in de alledaagse leefomgeving.
- **Meer natuur hoeft niet persé natuurgebieden te zijn waar niets anders mag.** Het kan ook gaan om combinaties van functies zoals recreatie en landbouw.
- **Nieuwe natuur en landschapsontwikkeling worden vanaf het begin meegenomen in gebiedsprocessen, met inbreng van bewoners, natuurorganisaties en overheden.** Zo vergroten we draagvlak en kwaliteit.

Verantwoordelijkheid nemen in de stikstofcrisis

De noodzaak om de uitstoot van stikstof te verminderen heeft Nederland verdeeld. Veel ontwikkelingen zijn stilgelegd, zoals de bouw van wegen, huizen en de

energietransitie. Frustratie bij woningzoekenden, gebrek aan perspectief in de agrarische sector en een verslechtering van de staat van de natuur zijn het resultaat.

Om de natuur te herstellen is een daadkrachtiger aanpak nodig. D66 wil wettelijk vastleggen dat de stikstofuitstoot uiterlijk in 2030 gehalveerd is. Herstel van natuur staat daarbij voorop: pas dan komt het land van het slot. Maatregelen die de stikstofuitstoot terugdringen leveren vaak ook klimaatwinst op, en andersom. Die synergie benutten we maximaal.

- **We verdelen de inspanningen evenredig over de grootste vervuilers en ontzien de natuur daarbij niet langer.**
- **Parallel aan emissiereductie investeren we vanuit het transitiefonds in actief natuurherstel:** nieuwe leefgebieden creëren, bossen aanplanten, beekherstel, aanleggen van natuurvriendelijke oevers.
- **We voeren de Europese natuurherstelwet met ambitie uit.** Gezonde natuur is geen luxe, maar randvoorwaarde voor een leefbaar Nederland.

Regie op natuurbeleid

Na jaren van vrijblijvendheid komt er zo weer landelijke regie op natuurbeleid. Het Rijk stelt daarbij duidelijke doelen (zoals de 2030-doelstelling) en zorgt voor voldoende financiering; provincies werken dit uit in gebiedsgerichte natuur- en waterplannen.

- D66 wil provincies daarbij de verantwoordelijkheid geven om stikstof- en natuurherstelplannen voortvarend uit te voeren. Het Rijk moet daarbij kunnen ingrijpen om de te behalen doelen te verzekeren.
- Gemeenten krijgen steun om omgevingsplannen landschaps-inclusief te maken, met bescherming van historische landschappen en ruimte voor groene recreatie.
- Het Rijk faciliteert een Landelijk Natuurfonds om gronden op te

kopen voor natuuruitbreiding en boeren uit te kopen die vrijwillig willen stoppen.

- D66 schuwt lastige ingrepen niet: als cruciale natuurgebieden blijvend lijden onder nabijgelegen uitstoters, kunnen bedrijven in het uiterste geval gesloten worden middels onteigening. Die stok achter de deur is nodig om de doelstelling – natuur in een gezonde staat – daadwerkelijk te halen.

7. Duurzame landbouw

We weten al langer dat ons huidige voedselsysteem niet houdbaar is: niet voor de boer, niet voor de samenleving en niet voor de planeet. Jarenlang is gestuurd op steeds meer productie tegen lage marges, waardoor boeren moesten intensiveren en schaalvergroten om te overleven. Dit heeft geleid tot overbelasting van natuur en milieu: de bio-industrie is de grootste oorzaak van biodiversiteitsverlies, zowel wereldwijd als in Nederland. Weidevogels en insecten verdwijnen, de bodem raakt uitgeput en water wordt vervuild door pesticiden en meststoffen. Bovendien heeft dit model de boer zelf in de knel gebracht, veel boeren verdienen nauwelijks een eerlijk inkomen, terwijl ze vooral voor bulk en export produceren. De landbouw neemt op dit moment nog altijd 54% van het Nederlandse grondgebied in beslag. Dit is niet langer houdbaar. D66 stelt dat het nu of nooit is voor de landbouwtransitie. Alleen met politieke moed en een Nederlandse landbouwvisie kunnen we een toekomstperspectief bieden aan zowel de natuur als de boer.

Nieuw perspectief voor de intensieve veehouderij

Het stikstofprobleem is vooral een probleem van de intensieve veehouderij. D66 wil daarom de omslag maken naar een extensieve, duurzame landbouw die in balans is met natuur en landschap. Kringlooplandbouw is daarbij de leidraad: we produceren voedsel binnen de draagkracht van onze eigen bodem en omgeving. Een kringlooplandbouw houdt in

dat we niet meer kunstmatig voer en meststoffen aanvoeren dan de natuur kan verwerken, geen grootschalige sojaveevoer import en mestoverschotten meer. We richten ons primair op kwalitatief hoogwaardig voedsel voor de eigen regio, in plaats van bulkproductie voor de wereldmarkt. Daarmee wordt de veestapel fors kleiner.

In een echt gesloten kringloop kunnen we toe met ongeveer de helft van het huidige aantal dieren. Reductie van de veestapel is geen doel op zich, maar een logisch gevolg van de keuze om niet langer voor de export te produceren waarbij onze Nederlandse grond en natuur wordt uitgeput. Minder vee betekent minder mest en minder stikstofuitstoot, dit is een absolute randvoorwaarde om onze natuur te redden en de bouw en economie uit de impasse te halen. D66 houdt vast aan halvering van de totale stikstofuitstoot in 2030.

Landbouw, klimaat, water en natuur: samen één

De landbouwtransitie staat niet op zichzelf maar hangt samen met klimaat, water en natuur. D66 pakt deze opgaven in samenhang aan. We sturen ruimtelijk op de transitie door per regio te bepalen welke gronden geschikt blijven voor welke functies. Concreet betekent dit bijvoorbeeld dat op kwetsbare veenweidegebieden en natuurgebieden landbouw plaatsmaakt voor natte natuur of extensieve landbouw, terwijl hoogwaardige akkerbouw geconcentreerd wordt op de vruchtbaarste gronden.

Boeren verplaatsen, veranderen of stoppen, maar willekeurige kaalslag voorkomen we door regie en wenkend perspectief. Waar agrarische bedrijven stoppen, bepalen we vooraf een nieuwe bestemming: omvorming tot natuur, bos, water of eventueel nieuwe functies als woningbouw in samenhang met omliggende behoeften. Geen ongecontroleerde leegloop, maar een planmatige verandering van het landelijk gebied. We voorkomen silo-denken: landbouwbeleid, waterbeheer en natuurontwikkeling worden geïntegreerd opgepakt. Dit vergt een gezamenlijke inspanning van boeren, overheden, natuurorganisaties en ook consumenten. Iedere schakel in de voedselketen moet meedoen om de omslag te laten slagen, het is daarom nodig dat het Rijk meer regie pakt.

In een schoner en eerlijker voedselsysteem kunnen boeren weer met trots en rendement hun bedrijf voeren. Nederland kan koploper worden in duurzame landbouw.

Voor de omschakeling naar duurzame landbouw zetten we daarom in op:

- **Verplichte milieudoelen in de landbouw:** uiterlijk in 2030 zijn de emissies van stikstof en fosfaat uit de landbouw minstens gehalveerd (t.o.v. 2018) en voldoen we aan de EU-waterkwaliteitsnormen.
- **Elke boer krijgt duidelijke reductiedoelen en ondersteuning om die te halen.** Waar vrijwillige maatregelen tekortschieten, volgen bindende instrumenten zoals emissieplafonds per bedrijf en

beprijzing van vervuiling (de vervuiler betaalt).

- **De opbrengsten hiervan investeren we deels in boeren die verduurzamen, zodat duurzaamheid gaat lonen.**
- **Grootschalige veehouderij die voornamelijk produceert voor export en ons land met emissies belast, wordt afgebouwd. Geen nieuwe megastallen.**
- **Start met uitkoop van piekbelasters nabij kwetsbare natuur, vrijwillig waar mogelijk, met doorpakkend optreden waar nodig. Onteigening blijft het uiterste middel.**
- **Boeren die stoppen krijgen een eerlijke vergoeding en begeleiding naar een nieuwe toekomst.**
- **Een Transitiefonds van minimaal 25 miljard euro ondersteunt de omslag via uitkoop, innovatie, scholing en plattelandsontwikkeling.**

De Nederlandse landbouw van de toekomst

- **25% van het landbouwareaal is in 2030 biologisch beheerd.** Omschakeling wordt gestimuleerd met investeringssteun, kennisdeling en voorbeeldgedrag van overheden;
- **We investeren in korte ketens:** streekproducten, coöperaties en voedselbossen krijgen ondersteuning. Dit versterkt het platteland en de band tussen boer en burger.
- **Nieuwe teelten als vezelhennep, lisdodde en agroforestry krijgen ruimte en steun.**

- Precisielandbouw en stadslandbouw sluiten aan bij een diverse, duurzame toekomst.
- Gemeenschapslandbouw zoals Herenboeren brengt consumenten en boeren dicht bij elkaar.
- Boeren hebben veel kennis van en hebben veel grip op hun omgeving en zijn daarom ook natuurbeheerder. Zij zijn een belangrijke kennisschakel in het terugbrengen van weidevogels, insecten, houtwallen en bloemenranden op hun land.
- Strengere regels op pesticiden en kunstmest (verbod op glyfosaat), meer beloning voor biodiversiteit.
- Agrarisch natuurbeheer wordt opgeschaald. Uiterlijk in 2030 voldoet elk bedrijf aan minimumnormen zoals 5% kruidenrijk grasland of landschapselementen.

8. Uitvoeringskracht ruimtelijke ordening

Afwegingen

In Nederland bereiken we in overleg oplossingen voor ruimtelijke vraagstukken met maatwerk per gebied en draagvlak bij bewoners, ondernemers en andere belanghebbenden. Versterk en benut beter participatie en inspraak aan de voorkant van het planproces in plaats van rond de besluitvorming. Dit zou er toe moeten leiden dat opgaven waar een breed maatschappelijke urgentie voor wordt gevoeld, ook sneller tot stand gebracht kunnen worden.

Het is hierbij belangrijk om als overheid transparant te zijn in haar afwegingen. We hoeven hier nog geen keuzen te maken, maar we willen nu wel een afwegingskader schetsen.

Voor de hier beschreven ruimteclaims zoals woningen, industrie, voorzieningen, landbouw, natuur etc. kunnen de afwegingen op korte, middellange en lange termijn verschillen. Ook kan je regio's kleur geven op basis van specifieke opgaven in een gebied. Bij deze afwegingen zijn daarnaast een aantal thema's van belang die hiervoor al aan de orde zijn gekomen, namelijk:

- Circulaire economie
- Verduurzaming industrie
- Bio-diverse natuur en landschap
- Duurzame landbouw
- Noodzaak stikstof reductie
- Verbetering waterkwaliteit
- Energiebesparing

- Mobiliteitsbesparing

Hiermee biedt D66 een handvat om landelijk, regionaal en lokaal keuzes af te wegen met inachtneming van gebiedskenmerken en -opgaven, waarbij onze ambities aan de hand van robuust, mooi en de vier hoofdthema's worden nagestreefd. Zowel op inhoud als op sturing.

Gebiedsgericht werken

De ruimte is schaars in Nederland, om de ruimtelijke vraagstukken van alle overheden en derde partijen waar te maken is tijdige en goede afstemming nodig om in samenhang en samenloop duurzame ruimtelijke keuzes te kunnen maken.

D66 wil dat in gebieden waar gestapelde fysieke opgaven dusdanig bij elkaar komen, dat overheden en derde partijen gebiedsgericht samenwerken aan gezamenlijke visie- en planvorming en uitvoeringsprogramma (inclusief financiering). Iedere overheid en derde partij uiteraard vanuit ieders bevoegd- en verantwoordelijkheid.

Deze manier van samenwerken zorgt voor afstemming over samenhang en samenloop tussen overheden en derde partijen met inachtneming van gebied specifieke opgaven en kenmerken. Dit zorgt voor meer draagvlak, daadkracht en versnelling. Kansen voor versterking van een ontwikkeling en meervoudig ruimtegebruik kunnen worden benut en knelpunten voortijdig onderling opgelost.

D66 wil niet alleen vertragingen vermijden door deregulering waar te maken, maar ook door ruimtelijke processen tijdig en goed af te stemmen en in gezamenlijke regie van overheden en derde partijen hierop te sturen. Overheden (Rijk en regio) en derde partijen leggen afspraken onderling langjarig vast om aan de gezamenlijke toekomst te werken. De vastgestelde afspraken kunnen waar nodig door nieuwe ontwikkelingen in goed overleg tussentijds worden bijgesteld.

Ook is met deze afspraken dan helder welke publieke dan wel private partij verantwoordelijk is voor welke opgave, inclusief realisatie en investering. Door het werken met een visie, planvorming en langjarige afspraken kunnen tevens private investeerders in een gebiedsontwikkeling beter worden betrokken.

Participatie en inspraak

We gaan geen keuzes voor elkaar maken, we maken met elkaar compromissen om ruimte voor een robuust en mooi Nederland te bereiken. D66 wil in goed overleg oplossingen voor ruimtelijke vraagstukken met maatwerk per gebied en draagvlak bij bewoners, ondernemers en andere belanghebbenden bereiken. Hierbij gaat het

om dialoog op meerdere niveaus. Nieuwe woongebieden worden zó ontwikkeld dat ze aantrekkelijk zijn voor brede en diverse doelgroepen, ook van buiten de regio. Dat vraagt om een zorgvuldig maatschappelijk dialoog over de vraag hoe deze gebieden kunnen bijdragen aan meer spreiding van kansen en voorzieningen, zonder dat ze uitsluitend gericht zijn op de huidige bewoners, maar ook zijn voor nationale verbondenheid. Vervolgens is er ook participatie op concrete locatie.

Hiermee versterken en benutten we beter participatie en inspraak voorafgaand aan democratische besluitvorming.

Regie

Het vinden van oplossingen voor ruimtelijke vraagstukken vindt plaats bij de hiervoor genoemde overheden. De ruimte is schaars, daarom benadrukt D66 de noodzaak dat deze overheden sturen op samenhang en samenloop en tegelijkertijd werken aan hun democratische legitimering. Door als overheid meer de regie te nemen kunnen wij samen alle opgaven van de meest optimale en gedragen ruimteverdeling voorzien.

Bronnen

D66:

Wonen voor mensen - Doorbraken om de woningmarkt weer te laten werken voor mensen, D66, 22 april 2025

Sociaal-liberale mobiliteit, Mobiliteitsvisie voor bestuurders en volksvertegenwoordigers; D66 Thema-afdeling Ruimte & Mobiliteit, maart 2025

Ruimtelijke Agenda D66 2022, D66 Thema Afdeling Ruimte en Mobiliteit, 4 mei 2022

Ruimte voor rechtvaardigheid; een sociaal-liberale visie op ruimtelijke ordening, Hans van Mierlo Stichting (VMS), maart 2022

Rijksoverheid:

IBO woningbouw en grond - Op grond kun je bouwen, juni 2024

Voorontwerp Nota ruimte, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, juni 2024

Overig:

Wijkbewust verdichten in kwetsbare wijken, Platform 31, mei 2025

Tweegesprek met leiders PBL en RLi over Nota Ruimte, Binnenlands Bestuur, week 18, 2025

Wonen kan niet zonder werken, Cees-Jan Pen, Binnenlands Bestuur, week 18, 2025